

MODERN DİLBİLİMİNDE CÜMLE HACMİ ÇALIŞMASININ TEORİK TEMELLERİ

Özet

Bu çalışmada, çağdaş söz diziminde cümle hacminin ve genişlemesinin araştırılma tarihi ele alınmıştır. Yabancı ve yerli bilim adamlarının cümle hacmine ilişkin teorik öğretilerinin analizi ve cümlelerin genişleme mekanizmasının özü incelenmiştir. Yabancı dilbiliminde “cümle hacmi” gramer, üslup ve diakronik açıdan ayrıntılı olarak incelenir. Türk dilbiliminde metindeki cümlelerin hacmi, uzunluğun metodolojik önemi ve ayrıca Kazak dilbiliminde “cümle temeli” (cümle çerçevesi), basit cümleler ve karmaşık cümlelerin yapısal özelliklerinin dolaylı olarak ele alındığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cümle Hacmi, Basit Cümle, Karmaşık Cümle, Bileşik Cümle, Üslup Faktörü.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF SENTENCE VOLUME IN STUDY MODERN LINGUISTICS

Abstract

In this study, the history of researching sentence volume and expansion in contemporary syntax is discussed. Analysis of the theoretical teachings of foreign and domestic scientists and essence of the expansion system of sentences were

ULUSLARARASI TÜRK
DÜNYASI ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ
INTERNATIONAL JOURNAL
OF TURKISH WORLD
STUDIES
CİLT 5 / SAYI 2 / NİSAN 2022

**Sorumlu Yazar
Corresponding Author**

Gulnar ABYLOVA
Karlygash
ASHIRKHANOVA

Uluslararası Turizm ve
Misafirperverlik / Otelcilik
Üni., Genel Eğitim
Disiplinleri Böl., Türkistan,
Kz. gulnarabil@mail.ru

Kh.Dosmukhamedov
Atyrau Üni., Atyrau, Kz.
ashirkhanovak@gmail.com

**Gönderim Tarihi
Recieved**
11.03.2022

**Kabul Tarihi
Accepted**
11.04.2022

Atıf
ABYLOVA, Gulnar,
ASHIRKHANOVA,
Karlygash (2022). “Modern
Dil Biliminde Cümle
Hacmi Çalışmasının Teorik
Temelleri”, *Uluslararası
Türk Dünyası
Araştırmaları Dergisi*,
(5/2), 103-118.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

examined. In foreign linguistics, "sentence volume" is studied in detail in terms of grammar, style and diachrony. It has been determined that the sentence volume has not been examined in detail in Turkish and Kazakh linguistics.

Giriş

Günümüzde metin incelemeleri yoğunlaşmıştır ve artarak devam etmektedir. Bununla birlikte, cümle, çağdaş söz dizimi biliminin temel birimi olmaya devam etmektedir. Çünkü cümle aracılığıyla dilin en önemli işlevleri gerçekleştirilmektedir: iletişimsel (iletişim aracı), bilişsel ve ifade edici (duyguların ve ruh hallerin ifadesi).

Günümüzde dilimizdeki metinler karmaşık söz dizimsel bir bütünlüğe dönüşmeye başlıyor. O halde cümleyi karmaşık bir söz dizimsel bütünlük oluşturan bir unsur olarak da değerlendirebiliriz. Ancak kullanım açısından, tek bir cümlenin işlevi farklıdır. Cümle, söz diziminin en önemli bölümüdür. Cümlenin iki büyük görevini tanımlamalıyız, yani bir cümlenin oluşumunu ve cümlenin anlamsal özelliklerini belirlememiz gerekiyor” (Admoni, 1966: 370).

Çağdaş söz diziminin sorunları arasında, cümle hacmi (CH) yeni ve güncel konulardan biridir. Bununla birlikte, cümlenin bu tanımına ilgi, dil bilim üzerine yapılan klasik çalışmalarda görülmektedir (V.V.Vinogradov, 1941, Admoni, 1960, G.A. Lesskis, 1962, K.G.Pavlova, 1971 ve diğerleri). Cümle hacminin incelenmesi, “dilsel olayların niteliksel analizini tamamlamaya ve onlara nesnel bir açıklama vermeye izin veren dilsel olayların incelenmesi için niceliksel yöntemlerin geliştirilmesi” ile ilişkilendirilmiş (Ateşman, 1997: 12) ve bu araştırma iki şekilde ele alınmıştır:

-Stilistik (G.A. Lesskis, M.N. Kozhina, O.B. Sirotinina ve diğerleri),

-Gramer (söz dizimsel) (V.G. Admoni, K.G. Pavlova, G.N. Akimova, N.I. Kotyukhova ve diğerleri).

Rus bilim adamlarına göre, bilimsel ve kurgusal edebiyat metinleri, sabit bir tür göstergesi olan ortalama cümle hacminde farklılık göstermektedir (V.V. Vinogradov, G.A. Lesskis, G.N.

Akimova, vb.). Bu konuda diyakronik yön önemli bir rol oynamaktadır (farklı yazı stillerinde cümle hacminin küçültülmesi yönündeki değişim).

Çağdaş Kazak dilinin söz diziminde cümle hacmi ve genişleme yollarının anlamsal, stilistik, biçimsel olarak incelenmesi ve sistemleştirilmesi sorunu henüz bilimsel olarak ele alınmamıştır.

Ulusal dil bilimciler, belirsiz tümcelerinin anlamsal işlevinin yorumlanmasında, “cümle hacminin genişletilmesi”, temel sorunu ayrıntılı olarak açıklamaya yardımcı olacak ek bir ayrıntı olarak kısa açıklayıcı ifadeler şeklinde sunmaktadır. Bu, Kazak dilinin söz diziminde “cümle kapsamını genişletme” sorununun asıl araştırmanın konusu olmadığını ve aynı zamanda bir terim olarak tam olarak kullanılmadığını da göstermektedir.

Cümlelerin anlamsal ve biçimsel hacmini genişletme yollarının incelenmesi, Kazak dilinin söz diziminde, cümleyi anlamsal, biçimsel, stilistik açısından ele almanın yanı sıra, cümleyi oluşturan dil malzemesinin “cümle kapsamını genişletme yeteneğini” tanımlayıp karşılaştırarak yeni bilimsel sonuçlar verir.

Tüm dillerde tam iletişim işlevine sahip söz dizimsel birim olarak cümlelerin anlamsal ve biçimsel hacminin genişlemesi arasındaki ilişkiyi belirleyen, cümle tabanının/temelinin genişletilmesinde yer alan dilsel materyaller sisteminin incelenmesini bazı dil bilimciler bugünlerde dil bilimin en acil sorunlarından biri olduğunu belirtmişlerdir (V.G. Admoni, K.G. Pavlova, M.Ya. Blokh).

Çok zengin bir söz varlığına ve çeşitli söz dizimsel yapılarla sahip olan Kazak dili için cümlelerin kapsamını genişletme yollarının araştırılması hem ilgili hem de çok gerekli olan bir sorudur. Bu çalışmanın temel amacı, modern dil bilim teorisinde cümle hacmi çalışmalarının teorik temellerini incelemektir. Bu şekilde cümlelerin ve içerdiği dil materyalinin sistematik olarak semantik, stilistik ve biçimsel yönleriyle incelenmesi mümkündür. Ayrıca, modern söz dizimi bilimindeki

cümle hacmi genişlemesi sorununun araştırma tarihine de dikkat edilmiştir.

Çalışmanın metodolojik ve teorik temeli olarak yerli ve yabancı bilim adamlarının çalışmaları ele alınmıştır: basit cümleler ve bileşik cümleler (A. Baitursynov, K. Akhanov), kararsız üyelerin basit bir cümlelerin temelini/tabani genişletmedeki rolü/ **(жай сөйлем іргесін кеңейтуде тұрлаусыз мүшелердің қызметі)** (M. Balakayev), Karmaşık basit cümleler kategorisi ve Kazak dilinde basit cümleyi karmaşıklaştırma yolları (K. Yessenov, T. Sayrambaev) ve diğerleri. Buna ek olarak, araştırmamızda Rus ve Batı Avrupalı bilim adamlarının cümle hacmine ilişkin bulguları ve sonuçları da kullanıldı: V.V. Vinogradov, K. G. Pavlova, G.A. Lesskis, G.N. Akimova, V.G. Admoni, T.I. Silman, M.Ya. Bloch ve diğerleri.

Söz dizimi ve stilistik cümle temelinin artırma olanaklarının özellikleri hakkında yeni bir teorik bilgi sağlar ve cümlelerin söz dizimsel analizde uygulanmasını kolaylaştırmada katkıda bulunur.

Eski zamanlardan beri, “cümle hacmi” gibi söz diziminin yeni bir yönü dil bilimcilerinin ilgisini çekmiştir ve bunu incelemek için birçok çalışma yapılmıştır. Birincisi, bu parametre farklı dillerin materyallerinde eşit olarak çalışılmamıştır: çoğu zaman çalışma Rusça ve Almanca, İngilizce materyali üzerinde yapılmıştır. Örneğin, Rus dilinde G.A. Lesskis, G.N. Akimova'nın eserleri ve Alman dilinde V.G. Admoni eserleri, İngiliz dilinde M.Ya. Bloch ve diğerleri üzerine çalışılmıştır. Diğer diller ayrıntılı olarak çalışılmamıştır.

İkincisi, cümle hacmi çeşitli yönlerde çeşitli yönlerde eşit olmayan bir şekilde incelenmiştir. Cümlelerin sayısal parametresi, 18.-20. yüzyılların Rusça ve Almanca dillerinin materyali üzerinde incelenmiştir ve daha erken dönemler hiç incelenmemiştir.

V.G. Admoni ve G.N. Akimova'nın çalışmalarında, cümle hacmi sorununun dil bilgisel yönüne çok dikkat edilmiştir. Cümlelerin hacmini ölçmek için genel bir metodolojinin

olmaması da ayrı bir problem teşkil etmektedir: cümle hacmini hesaplama sürecinde farklı birimlerin kullanılması, farklı araştırmacılar tarafından elde edilen sonuçların karşılaştırılmasını zorlaştırmaktadır (Baitursunov,2008: 9).

Yabancı dil biliminde cümle hacminin genişletilmesi konusunda kapsamlı bilimsel araştırmalar yapılmıştır. Örneğin, bilim adamı V.G. Admoni, cümle ve cümle hacmini (cümlelerin boyutu ve kelime kombinasyonları) bir söz dizimsel paralellik olgusu (söz dizimsel yapı olgusu) olarak değerlendirmiştir. Buna ek olarak, bilim adamı bu sorunu çözmenin pratik önemine büyük önem vermiştir. Yukarıda adı geçen bilim adamları, “cümle boyutu” ve “cümle hacmi” terimlerini dil bilim tarihine sokmuşlar, anlamını ortaya koymuşlar ve bilimsel sonuçlar çıkarmışlardır. Söz dizimsel olarak güncel olan bu konunun V.G. Admoni ve K.G. Pavlova tarafından Rusça ve Almanca dillerinin materyalleri üzerinde incelendiği belirtilmelidir. Profesör M.Ya. Bloch, İngiliz dilindeki cümle hacmini: fiziksel ve öngörücü/tahmin edici olarak iki bölüme ayırmıştır.

Bazı yabancı dilbilimciler bu terimi araştırma çalışmalarında kullanmamış olsalar da, bazı bilimsel sonuçlara varmışlardır (örneğin, V.I. Kodukhov, E.I. Shutova, vb.). Aynı şey Kazak dil bilimcileri için de söylenebilir (örneğin: M. Balakayev, T. Kordabaev, K. Akhanov, T. Sayrambaev, vb.). Türk bilim adamları arasında, cümle hacmi kategorisi (cümle boyutu, cümle uzunluğu) dil öğrenenler için okunabilirlik veya kolay okunabilirlik kavramlarıyla ilişkili olarak incelenmektedir. (Ateşman, E. (1997); Zorbaz, K.Z. (2007) ; Durukan, E. (2014)).

Sayısal yöntemler kullanılarak cümle hacmini incelemek, söz dizimindeki en önemli sorunlardan biridir. Söz diziminin bu yönü uzun zamandır araştırmacıların ilgisini çekmiştir, ancak cümlelerin bu parametresinin aktif çalışması yirminci yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır.

Cümle hacmi, genel olarak gramer/dil bilimsel ve üslup/stilist olarak sınıflandırılan bir dizi faktörden etkilenir (Baitursunov, 2008: 11).

V.G. Admoni'ye göre, cümle hacmi öncelikle insan hafızasının boyutundan ve niteliğinden etkilenir. “Yeni bir tematik içeriğe sahip yeni sözlü iletişim alanlarının ortaya çıkması, kural olarak, belirli bir cümlede daha önce geçerli olan ortalama cümle boyutundan farklı olan bir veya başka bir cümle boyutuna doğru yönelerek bu tür dil katmanlarının gelişmesine yol açabilir.” (Balakuayev ve Sayrambayev, 2009: 114).

Ayrıca, cümle hacmi dil bilgisel faktörlerden etkilenir. S.A. Rylov'a göre, bir cümlenin uzunluğu, kelimenin değerlik gibi bir özelliğinden de etkilenir (Blokh, 2002: 81). Bir bileşik cümlenin hacminden bahsederek, “iki veya daha fazla cümleyi bir bütün halinde birleştirme olasılığı” faktörü geçerlidir (Durukan, 2014: 38).

Sözcüklerin diğer birimlerle söz dizimsel olarak bağlantılara girme yeteneği, dizilimin genişlemesi gibi gramer faktörlerinin cümle hacmini etkilediğine dikkat çekilebilir. Ancak söz dizimsel yapıların seçimi ve bunların genişletilme derecesi, yazarın belirlediği görevlerine bağlıdır.

G.F. Kalaşnikof, cümlenin uzunluğunu etkileyen ekstra dil bilimsel faktörlere, özellikle de “insan konuşmasını yöneten ve konuşma mesajlarının hacmini sınırlayan psikofizyolojik mekanizmasına” dikkat etmektedir (Esenov, 2010: 37). Araştırmacıya göre, farklı iletişim türlerinin etkileşiminin gerçekleştiği cümle daha uzundur. Bu nedenle, bir cümlenin hacmi, onu oluşturan yüklem birimlerinin sayısına değil, içindeki farklı bağlantı türlerine bağlıdır.

Yazar üç farklı bağlantı türünden bahseder, yani, bunlar: bağlantı, dallanma ve rekabet bağlantılarıdır. Bu bağlantılar, fikirleri ifade etmenin üç farklı yolu ile ilişkilidir: mantıksal komplekslerin derin gelişimi, yatay ve buna bağlı olarak, bir bilgi nesnesinin farklı özelliklerinin tanımıdır. Bileşik bir cümlede bir, iki veya üç farklı bağlantı türü vardır: ek bağlantıların varlığı ile ortalama yüklem birimlerinin sayısı artar. Mantıksal olarak, bileşenlerin sayısının artmasıyla, arttıkça cümle algısı daha zor hale gelir. Ancak, “dilde yüklem karmaşıklığı sürecinde, yapılarıdaki bilgi kapasitesinin büyümesini sınırlayan mekanizmalar vardır.” Çeşitli bağlantı

türlerini içeren söz dizimsel yapılar, bileşen cümlelerinin algılanmasını/anlaşılmasını kolaylaştırır. Çünkü, “onların içerikleri bileşenlerin daha büyük gruptandırılmasını gerçekleştirir ve bunlar hafıza birlikleri olarak hizmet eder” (Esenov, 2010: 43).

Cümlenin uzunluğu, metnin bir üslup/stilistik ve yazar karakteri olarak açıklanır. Metindeki bir cümlenin ortalama uzunluğu, belirli bir dildeki söz dizimsel yapıların seçimi ile belirlenir. Söz dizimsel cümle yapısı modelinin seçimi, ilk olarak, iletişim görevlerinden ve ikinci olarak, metnin yazarının kişisel tercihlerine bağlıdır.

T. M. Veselovskaya'ya göre, sanatsal düzyazıda cümlenin ortalama uzunluğu 21,1 kelimedir, ancak bu hacim farklı yazarların çalışmalarında çeşitli önemli değişikliklere uğrar (Veselovskaya, 1987). Araştırmacı, bir cümlenin ortalama uzunluğunun bir ölçüsünü kullanarak yazarları “uzun yazar” ve “kısa yazar” olarak ayırır.

T.M. Veselovskaya'nın böyle bir sınıflandırması, belirli bir yazarın eserlerinde bir tür düzyazının (syntagmatic veya fragmental) baskınlığıyla ilişkilidir. Sintamatik düzyazı türü, genişleyen söz dizimsel yapılarıyla ve çok sayıda bileşik cümleler ile karakterize edilir.

G.A. Lesskis'in görüşüne göre, “incelenen olgunun doğası, sadece yazarın bir nokta koyup yeni bir cümleye başlamasına izin vermekle kalmaz, aynı zamanda planlamış da oluyor” (Inozemtsev, 1965: 92). G.A. Lesskis, çeşitli bilimsel, gazetecilik, epistolar ve sanatsal düzyazıların metnindeki cümlelerin uzunluğunu karşılaştırarak incelemiştir. Yazar, “bir cümlenin hacmini karakterize eden temel parametreler (metindeki en uzun cümle, cümlenin olası boyutu, cümlenin ortalama boyutu, ortalama standart sapma, medyan, vb.) sanatsal düzyazılarda yazarın sunumunda istatistiksel olarak belirli bir aralıkta yer almaktadır. Bu, bilimsel araştırmalarda daha düşüktür, epistolar düzyazılara göre ise daha yüksektir.” şeklinde sonucuna varmıştır. Elde edilen verileri analiz ederek araştırmacı şu sonuçları çıkarmaktadır: Birincisi, yazılı dilin her türü, cümle hacminin dağılımı ve parametreleri ile karakterize

edilir. İkincisi, cümle hacminin dağılım türleri, Rus edebiyatının üç büyük tarihi dönemi için farklıdır: antik çağ, 18. yüzyıl ve yeni çeşitlilik. Üçüncüsü, cümle uzunluğu dağılımı her eserde bireyseldir ve yazarın bir bütün olarak üslubundan ziyade yazarın eserdeki yazma üslubunu tanımlar.

G.A. Lesskis'e göre, bir cümlenin hacmi sadece rastgele bir miktar olarak özel bir “yazarın zevki” olarak tanımlanmakla kalmaz, aynı zamanda diğer üslup/stil unsurlarına, eserin kompozisyon yapısına ve yazarın genel fikrine de bağlı olabilir.

V.G. Admoni'nin çalışması, cümle hacminin dil bilimsel yönünün incelenmesine adanmıştır. Bilim adamı ayrıca iki faktör: üslup ve gramer faktörlerinin etkileşimine de dikkat eder. Almanca dil materyalindeki cümlenin kapsamını inceleyen V.G. Admoni, “isimler grubunun sınırsız genişleme kapasitesine sahip olduğunu, çünkü isimlerin yüksek bir kombinasyona sahip olduğunu ve ismin belirleyicilerinin ek özelliklere sahip olabileceğini” vurgular (Balakuayev, 2009: 115).

V.G. Admoni'nin izinden yola çıkarak, diğer Rus bilim adamları Alman dilinin materyali üzerindeki dil bilimsel ve üslup yönü arasında bir bağlantı bulmaya çalıştılar. Örneğin, L.N. Inozemtsev, Alman dilinin materyali üzerindeki isim grubu hacminin hem gramer hem de üslup faktörlerine bağlı olduğunu tespit etmişlerdir (Kalashnikova, 1981: 10).

K. G. Pavlova, Almanca'da somutlaştırma sürecini araştırırken, bilimsel düzyazı dilinde isimlerin tüm cümleleri emdiğini ve bu da cümlenin kapasitesinin artmasına yol açtığını belirtiyor (Ateşman, 1997: 15).

S.A. Shubik, 20. yüzyılın kurgu ve bilimsel düzyazıdaki/nesirindeki cümlelerin hacmini karşılaştırır. Bilimsel bir düzyazıda cümlenin ortalama hacmi, sanatsal esere göre daha azdır ve basit cümlelerin oranı önemli ölçüde daha yüksektir.

Araştırmacının görüşüne göre, hem bilimsel düzyazıdaki hem de sanatsal düzyazıdaki cümle hacmi, her şeyden önce basit cümlenin hacmini etkiler, çünkü bileşik cümlelerin hacmi her iki tarzda da yaklaşık olarak aynıdır (Lesskis, 1963: 96-97). Bu

nedenle, cümle hacmi, yazarların stillerini ve sanatsal edebiyat stillerini tanımlamak için önemli bir düzeyde önemlidir.

Dil bilimci araştırmacı M. Y. Bloch, “cümle hacmi”, hakkında net ve eksiksiz bir açıklama yapmıştır.

Bilim adamı, cümle hacmini fiziksel ve tahmin edici olarak ayırır. Bilim insanının, cümlenin fiziksel ve tahmin hacmi ile ilgili verilerini anlamak amacıyla, grafiksel olarak inceledik ve bunları tablo haline getirdik.

№1.Tablo. İngilizce'de Basit Cümlelerin Fiziksel ve Tahmin Hacminin Karşılaştırılması.

1) At that time Aunt Clementine was herself preparing a breakfast of scrambled eggs and hot milk for her dearest little nephew Johnny in the kitchen.		
2) The Aunt returned to find Johnny at table, finishing his breakfast.		
1. cümlenin fiziksel hacmi - 25 kelime	>	2. cümlenin fiziksel hacmi - 11 kelime
1. cümlenin tahmini hacmi: 1) The aunt Clementine preparing a breakfast (scrambled eggs and hot milk) for herself and her little nephew Johnny	<	2. cümlenin tahmini hacmi: 1) The aunt returned. 2) The aunt found Johnny. 3) Johnny was at table. 4) Johnny was finishing his breakfast.

№1.Tablo'da, İngilizce dilinde verilen basit cümlelerin fiziksel hacmini ve tahmini hacmini karşılaştırmaktadır. İngilizce cümleyi Kazakça'ya çeviriyoruz ve tabloda verilen verileri açıklıyoruz.

1) Bu sırada Clementine Teyze mutfakta sevgili yeğeni Johnny için omlet ve sıcak süttten oluşan bir kahvaltı hazırladı.

2) Teyze, sofrada kahvaltısını bitirmiş olan yeğenini bulmak için geri geldi.

Bu cümlelerin fiziksel hacmi farklı dil birimleri açısından ölçülebilir:

Fonolojik yönün analizine göre, bu (fiziksel hacim), cümlenin yapımında kullanılan toplam fonem sayısına ve bunların yazılı olarak harf temsiline göre belirlenir.

Yazım-harflik yönünün analizine göre, bu hacim, bir cümlelerin yazılması veya yazılması için kullanılan harflerin sayısına göre belirlenir.

Ayrıca, sözcüksel açıdan bakıldığında, bir cümlelerin fiziksel hacmi, kaç tane belirteç (kelime) kullanıldığına göre belirlenebilir.

Hangi açıdan bakıldığında, ilk cümlelerin fiziksel hacmi açısından daha büyüktür.

Fiziksel hacim: İngilizce orijinalinde, ilk cümle 101 fonem, 120 harf ve 25 kelimedenden oluşmaktadır. Kazakçaya çevrildiğinde, ilk cümle 110 fonem, 106 harf ve 18 kelimedenden oluşur.

İngilizce'de orijinalde, ikinci cümlede 45 fonem, 54 harf ve 11 kelime bulunur. Kazakçaya çevrildiğinde, ikinci cümle 65 fonem, 63 harf ve 12 kelimedenden oluşur.

Bir cümlelerin tahmini hacmi, içindeki tahmini bir anlamı ile ölçülür.

Bir cümlede, yüklem anlamı farklı iletişim birimleri tarafından verilebilir. Bu birimler tam tahmini durumuna sahip cümleler olarak ifade edilebilir ve cümlelerin bölümleri eksik (kısmi) bir tahmin durumu temsil edebilir. Bir cümlede 3-4 temel tahmincili birim (tam tahmincili veya kısmi tahmincili olanlar) oluşabilir.

Tahmini hacmi: 1) Bu sırada Clementine Teyze mutfakta sevgili yeğeni Johnny için omlet ve sıcak sütlü kahvaltı hazırladı. 2) Teyze, sofrada kahvaltısını bitirmiş olan yeğenini bulmak için geldi.

Orijinal İngiliz dilinde ilk cümle, birinci cümle 1) The Aunt Clementine preparing a breakfast (scrambled eggs and hot milk) for herself and her little nephew Johnny. Ve Kazakçaya çevrildiğinde ilk cümle, Clementine Teyze, kendisi ve küçük yeğeni Johnny için kahvaltı (omlet ve sıcak süt) hazırladı.

İngilizce orijinalinde ikinci cümlede 1) The aunt returned; 2) The aunt found Johnny; 3) Johnny was at table; 4) Johnny was finishing his breakfast. Ve Kazakçaya çevrildiğinde ikinci

cümle 1) Masada yeğeni, 2) Johnny kahvaltıyı bitirdi, 3) Teyze yeğenini buldu, 4) Teyze geri geldi.

Sonuç olarak, Profesör M. Y. Bloch, dil biliminde ifade edilen “cümle hacmi” kavramının özünü ortaya koymuş ve önemli bir sınıflandırma geliştirdi (Pavlova, 1971: 76-77).

Türk dil biliminde “cümle hacmi” konusu Türkçe öğretiminin metodolojisi bağlamında ele alınmaktadır. Örneğin E. Ateşman'a göre okunabilirlik genellikle metnin sayısal özelliklerini, yani cümle ve kelime uzunluklarını ve bilinmeyen kelime sayısını dikkate alarak metnin karmaşıklığını belirlemeyi amaçlamaktadır (Rylov, 1190: 71). Bilim adamı, cümlenin uzunluğuna ve bilinmeyen kelimelerin sayısına bağlı olarak metnin kolay okunmasını düşünür.

Ayrıca K.Z. Zorbaz'ın “Türkçe ders kitaplarında masalarda cümle-kelime uzunluğunun ve okunabilirlik seviyesinin değerlendirilmesi” başlıklı makalesinde (“Türkçe ders kitaplarındaki masaların kelime – cümle uzunlukları ve okunabilirlik düzeyleri üzerine bir değerlendirme”) ilkökul Türkçe ders kitaplarında yer alan masaların kelime ve cümle uzunluklarının sınıflara göre metinlerinin okunabilirliği düzeyleri incelenmiştir. Bilim adamına göre, 2-4 yaş arasındaki (Acarlar, Dönmez, 1992: 177) ve 4-5 yaşları arasındaki (Gülyüz, Dönmez, 1992: 214) Türk çocuklarının dillerinin yapısı üzerine yapılan iki bilimsel çalışmada, yaş farkı ve çocukların kullandıkları cümle uzunluğu ile doğrudan orantılı bir bağlantı olduğu tespit edilmiştir (Sayrambayev, 2014: 89). Bilim adamına göre, “kısa ve basit yapıları kelime ve cümlelerin anlaşılması ve öğrenilmesi daha kolaydır. Bu nedenle ders kitapları için bir metin seçerken, çocuğun yaşına bağlı olarak kelime cümlelerinin uzunluğu da artar” (Sayrambayev, 2014: 89).

Buna ek olarak, E. Durukan, metnin okuma hızı ile anlama hızı arasındaki ilişkinin belirlenmesinin öğrenciler tarafından metnin kolay okunması için cümle uzunluğunun da temel faktörlerinden biri olduğunu belirtmektedir (Shubik, 1973: 69). Araştırmacı, bilimsel çalışmasında, “metindeki kelime ve cümle uzunluğunun öğrencilerin okuma hızlarını ve anlama düzeylerini

olumsuz etkilediğini” belirtmiştir. Sonuç olarak, kelimelerin ve cümlelerin yapısındaki değişikliklerin (basitten türeve ve karmaşıklığa), metnin karmaşık yapısını birlik içinde etkilediğini anlıyoruz" (Shubik, 1973: 74). Yani araştırmacı, cümlelerin fiziksel hacminin (M.Ya. Bloch tarafından önerilen bir terim) metnin algılanma süreci üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olduğunu belirtmektedir.

Kazak bilim adamları da “cümle hacmi” terimini doğrudan kullanmasalar da, basit cümlelerin kapsamını genişletmenin yolları hakkında değerli yorumlar yapmışlardır. Böylece, Kazak dil biliminin kurucusu, ilk dil bilimci, Kazak dilinin bilimsel terimlerinin yaratıcısı bilim adamı A. Baytursynulu, cümle hacmi hakkında ilk görüş bildirmiştir. Kazak dil biliminde birleşik cümlelerin gruplandırılması sorununa ilk dikkati çeken A.Baitursynulu “Dil - Araç. Cümle Sistemleri ve Türleri” adlı eserinde birleşik cümleler hakkında fikir verir (Vakurova, 2011: 300-310).

1. Karabay ve Sarıbay avlanmaya çıktı.
2. İki arkadaş birbirlerini öptü, sarıldı.

Bu cümlelerin her biri birkaç cümlelerin birleşimidir. Örneğin, ilk cümle birleştirilen iki cümleden oluşuyordu: Karabay avlanmaya çıktı. Sarıbay avlanmaya çıktı. İki cümleyi tekrarlanmasını diye ikisi birleştirebilir. İkinci cümle de birleştirilen iki cümleden oluşuyordu. Cümlelerin birleştirmeyen şekli şudur: İki arkadaş birbirlerini öptü. İki arkadaş birbirine sarıldı.

Uyumlu cümlelerin önemli bir işareti, birden fazla üyenin varlığıdır. Örneğin, ilk cümlede iki üye aynıdır: Karabay ve Sarıbay, yani ikisi de öznedir. İkinci cümlede, her iki üye de aynı anda: öptü, sarıldı, yani her ikisi de yüklemidir.

Bileşik bir cümlelerin üyelerinden birinin üyeleri aralıkları kısa bir işaretle (,) ayrılır. İki tür bileşik türü vardır: 1) karmaşık (Şubalan) türü. 2) Kompakt türü (Vakurova, 2011: 252).

Bu da uyumlu ve çapraz olarak ikiye ayrılır. Yazarın, uyumlu cümleler olarak verdiği cümleler (Karabay ve Sarıbay

avlamaya çıktı) modern dil bilim açısından basit tek heceli cümleler olarak kabul edilse de, bu cümlelerin onu birleşik cümlelerle eşitleyen bazı dil kurallarından yola çıkarak oluşturulduğu gerçeğini göz ardı edemeyiz (karşılaştırın: Karabay da ava çıktı, Sarıbay da ava çıktı). Çapraz/uyumsuz bileşikler ilgili ve bitişik olarak sınıflandırılır, anlam bakımından: jiyilinkı, qayıırnıkı, ayırırnıkı, suyılınqı, qoyılınkı olarak sınıflandırılır, bağdaşlar ise: özne astlara, belirsiz nesne astlara, пысықтауыш atlara bölünürler (Vakurova, 2011: 231). Karmaşık/Birleşik bir cümleyi “karmaşık cümle” olarak adlandıran K. Zhubanov, onu karmaşık ve bitişik (salalas ve sabaktas) olarak sınıflandırır.

M. Balakayev, basit (jalan) bir cümleyi geniş (jayılma) cümleye çevirerek genişletmeyi etkileyen tamamlayıcı bağdaştır (Veselovskaya, 1987: 142). Bilim adamı, basit bir cümlelerin tabanını genişletmenin temeli olan kararsız/düzensiz üyelerin faaliyetlerini özellikle vurgular.

Aynı zamanda bilim adamı, cümledeki kelimenin az veya çok sayıda olmasının düşüncenin ve üslubun özellikleriyle ilişkili olduğuna inanmaktadır (Veselovskaya, 1987: 99).

Kazak dilinin söz diziminin gelişimine önemli katkılarda bulunan bilim adamlarından biri olan K. Esenov, basit cümle ile bileşik cümle arasındaki bilinen anlamsal ve yapısal farklılıkların yanı sıra, cümlelerin anlamsal kapsamı ile doğrudan ilgili karmaşık basit bir cümle kategorisini önermektedir.

Bilim adamı, çağdaş edebi dilimizde cümle yapısını üç temel alanda sınıflandırır: 1) Basit cümle, 2) Karmaşık basit cümle, 3) Birleşik cümle. Bunların her biri karşılıklı olarak içsel olarak ayrı bileşimlere ayrılır. “Basit cümlelerin bir tahmini ilişkisi etrafında düzenlenir ve aynı zamanda bu cümlelerin yapısında çeşitli tanımlayıcı yapıları ve dönüşleri içeren basit cümleyi karmaşık bir basit cümle olarak değerlendiriyoruz” (Zorbaz, 2007: 8).

Karmaşık basit cümleleri öneren bilim adamlarına göre, basit cümlelerden farkı iki tahminci biriminden oluşmasıdır, karmaşık/bileşik cümlelerden farkı ise her iki tahminci ilişkinin

aynı tahminci özelliğe sahip olmasıdır. Profesör K. Esenov, Kazak dilindeki cümleleri aynı özne'deki bir cümlenin karmaşık bir biçimi olarak tanıır ve yüklem bitirme fiil seviyesiyle eşit olarak değerlendirir. Profesör T. Kordabaev, bu tür yapıları bitişik olarak kabul eder ve içlerindeki belirsiz formları yüklem olarak tanıır.

Bir nesneye odaklanan, birbirini tamamlayan veya aynı eylemi birlikte çağrıştıran yüklemeleri ortak/benzer yüklemeler olarak kabul edilmeli ve böyle bir yapıya sahip cümleler basit cümleler olarak kabul edilmelidir. Ancak, ortak bir özneye bağdaşlanan, yüklemeleri farklı zamanlarda gelen ve farklı kelime temelinden/dağarcığından oluşan cümleleri bitişik alt cümleler olarak kabul etmek daha doğrudur. Çünkü bu cümleler arasında farklı anlamsal ilişkiler var. Örneğin: Karaganda kömürünün bulunmasının üzerinden yaklaşık yüz yıl geçti (G. Mustafin). Bugün birkaç kitap almak istedi ve tek başına içeri girdi (M. Auezov).

Ortak birincil cümlelerini sadece birincilin sonuna doğru bölmek yeterli değildir. Öncelikle, alt-üst cümleler arasındaki anlamsal ilişkilere bakmanız gerekir. Ve bileşenleri oluşturan parçaları yardımcı fiil veya yüklem derecesinde olduğunu ölçü olarak almak daha iyidir. Eğer bir zamir aracılığıyla yapılan anlatıyı normal bir çalışmadan ziyade anlatıcı olarak tanıyorsak, zamirlerden oluşan zarfları sözsüz bileşenlerden birine atfedeceğiz (Zorbaz, 2007: 704).

Sonuç olarak, Rusça ve yabancı dillerin söz dizimindeki cümlelerin hacmi, yapısal yön, anlamsal yön, üslup/stilistik yönü ve diyakronik yön açısından en kapsamlı şekilde incelenen kategorilerden biridir. Bilim adamları, cümle hacmi metnin yazarının stilini ve hatta metnin yazarını belirlemenize olanak tanıyan söz dizimsel açıdan en önemli kategorilerden biri olarak değerlendirilir. Yabancı ve Rus dil biliminde “cümle hacmi” gramer, üslup/stilistik, diyakronik yönlerden ayrıntılı olarak ele alınırken, Kazak dil biliminde “cümle temeli” (cümle çerçevesi) dolaylı olarak tek bir cümlenin, basit cümleler ve karmaşık cümlelerin yapısal özellikleriyle ilişkili dolaylı olarak ele alınır. Türk dil biliminde “cümle hacmi” Türkçe öğretiminde

kullanılan metinlerin niceliksel ve niteliksel göstergelerini yansıtan karmaşık bir unsur olarak ele alınmaktadır.

Çağdaş Kazak dilinin söz diziminde, basit bir cümleden hacmi, basit bir cümleden karmaşık bir basit cümleye hem biçimsel hem de anlamsal olarak gelişiminin bir yönünü yansıtan söz dizimsel bir kategoridir. Çağdaş Kazak dilinin söz diziminde, “cümle temeli” ve “cümle çerçevesi” terimlerini kullanarak basit bir cümleyi karmaşık bir cümleye dönüştürme yolları, basit cümleleri karmaşık basit cümlelere dönüştürme yolları, basit cümleler ile birleşik cümleler arasındaki anlamsal ve yapısal farklılıkları istatistiksel olarak analiz edilmiştir.

Kaynaklar

- V.G.ADMONĪ, “Razmer Predlozheniya Ī Slovosochetaniya Kak Yavleniye Sintaksicheskogo Stroya”, *Voprosy Yazykoznanıya*, 1966, № 4, s.111-118.
- E.ATEŞMAN, “Türkçede Okunabilirliğin Ölçülmesi”, *Dil Dergisi*, 1997, 58, s.71-74.
- A.BAĪTURSUNOV, *Til Tagylymy*, Pavlodar, S. Toraygyrov PDU, 2008, s.172.
- M.BALAKUAYEV, T.SAYRAMBAYEV, *Kazirgi Kazak Tili*, Almaty, «Sanat», 2009, s.192.
- M.Ya.BLOKH, *Teoretichekiye Osnovy Grammatiki*, M.: Vycshaya Shkola, 2002, s.160.
- E.DURUKAN, “Metinlerin Okunabilirlik Düzeyleri ile Öğrencilerin Okuma Becerileri Arasındaki İlişki”, *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 2014, 2(3), s. 68-76.
- K.ESENOV, *Kazak Tilindegi Kurdelengen Soylemder*, Pavlodar, 2010, s.226.
- L.N.INOZEMTSEV, Yemkost' Gruppy Sushchestvitel'nogo Kak Funktsiya Ot Sfery Upotrebleniya Rechi (Na Materiale Sovremennogo Nemetskogo Yazyka) // *Uchenyye Zapiski Gor'kovskogo Gosudarstvennogo Pedagogicheskogo İnstituta Īm. M. Gor'kogo*, 1965, Vyp. 65, s.3-15.
- G.F.KALASHNĪKOVA, Faktory, Opredelyayushchiye Protyazhennost' Slozhnogo Predlozheniya, Nauchnyye doklady vysshey shkoly. *Filologicheskoye Nauki*, 1981, № 5, s.37-46.
- G.A.LESSKĪS, O Zavisimosti Mezhdı Razmerom Predlozheniya Ī Yego Strukturoy V Raznykh Vidakh Teksta, *Voprosy Yazykoznanıya*, 1963, №3, s.92-112.
- K.G.PAVLOVA, Problema Obiyema Predlozheniya (Slovosochetaniya) V Lingvisticheskoy Literature // *Inostranny Yazyk V Shkole*, 1971, № 2, s.12-18.

- S.A.RYLOV, *Sintaksicheskaya Organizatsiya Drevnerusskoy Rechi*, N.Novgorod, GGU, 1990, s.87.
- T.SAYRAMBAYEV, *Kazak Til Biliminin Maseleleri*, Kurastırğan: f.g.d. G.Anes, K. Shaymerdenova, Almaty, “Abzal-Ay” baspasy, 2014, s.640.
- S.A.SHUBİK, O Razmerakh Predlozheniya V Sovremennom Nemetskom Yazyke// *Statistika Rechi İ Avtomaticheskij Analiz Teksta*, 1972, 1973, s.86-98.
- T.İ.VAKUROVA, *Razmer Predlozheniya V Poezii İ Proze M.Yu. Lermontova: Avtoref. Dis. Kand. Fil. Nauk*, Sankt-Peterburgskiy Gosudarstvennyy Universitet, Sankt-Peterburg, 2011.
- T.M.VESELOVSKAYA, *Razmer Predlozheniya Kak Faktor Grammatiki İ Stilistiki*, Dissertatsiya kandidata filologicheskikh nauk: 10.02.2001, Leningrad, 1987, s.283.
- K.Z.ZORBAZ, (2007). Türkçe Ders Kitaplarındaki Masalların Kelime – Cümle Uzunlukları Ve Okunabilirlik Düzeyleri Üzerine Bir Değerlendirme, *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 3 (1), s.87-101.